

ЗАЦВЕРДЖАНА

Пaстaнoвa
Мiнiстэртвa aдукaцыi
Рeспублiкi Бeлaрусь
18.07.2023 № 196

Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Чалавек і свет» для V класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання і выхавання

**ГЛАВА 1
АГУЛЬНЫЯ ПАЛАЖЭННІ**

1. Дадзеная вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Чалавек і свет» (далей – вучэбная праграма) прызначана для вывучэння гэтага вучэбнага прадмета ў V класе ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі.

2. Вучэбная праграма разлічана на 35 гадзін (1 гадзіна на тыдзень), уключаючы абагульняючае паўтарэнне (2 гадзіны) і рэзервовы час (1 гадзіна).

3. Мэта навучання вучэбнаму прадмету «Чалавек і свет» – фарміраваць у вучняў агульныя ўяўленні пра Сусвет, сістэму ведаў аб прыродзе Зямлі, узаемадзеянні чалавека і прыроды; навучыць іх прымяняць веды ў штодзённым жыцці; развіваць вучэбна-пазнавальную, каштоўнасна-сэнсавую, картаграфічную і камунікатыўную кампетэнцыі вучняў.

4. Задачы навучання вучэбнаму прадмету «Чалавек і свет»:

фарміраванне ў вучняў уяўленняў пра Сусвет, ведаў пра кампаненты прыроды – горныя пароды, паветра, ваду і жывыя арганізмы; абалонкі Зямлі і іх узаемасувязі; асаблівасці развіцця прыродных працэсаў і з’яў; падарожжы ў старажытнасці і Сярэднявекі; эпоху Вялікіх геаграфічных адкрыццяў; сучасныя даследаванні Зямлі;

развіццё ў вучняў здольнасцей бачыць і разумець навакольны свет, усведамляць сваю ролю і прызначэнне ў свеце; уменняў выбіраць мэтавыя і сэнсавыя ўстаноўкі для сваіх дзеянняў і ўчынкаў, прымаць рашэнні;

фарміраванне ўменняў работы з картаграфічнымі крыніцамі інфармацыі: авалоданне практычнымі прыёмамі работы з картай, асэнсаванне зместу карты, развіццё прасторавага ўяўлення;

развіццё ў вучняў здольнасцей да камунікатыўнай дзейнасці: умення весці назіранні і перадаваць вынікі сваіх назіранняў рознымі спосабамі, а таксама выкарыстоўваць міжасобасныя формы ўзаемадзеяння і зносін у працэсе навучання.

5. Рэкамендуюцца наступныя метады навучання і выхавання: гутарка, тлумачэнне, самастойная работа, экскурсіі, назіранні, наглядныя метады, выкананне практычных работ, іншыя метады. З мэтай актывізацыі пазнавальнай дзейнасці вучняў выкарыстоўваюцца метады праблемнага разгляду, эўрыстычныя, даследчыя метады, дыскусіі, метады праектаў, іншыя метады.

У працэсе навучання мэтазгодна спалучаць формы навучання, якія прадугледжваюць арганізацыю актыўнай вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў па асваенні зместу адукацыі: фронтальныя, групавыя, парныя і індывідуальныя. Формы і метады навучання і выхавання педагагічны работнік выбірае самастойна на аснове мэт і задач вывучэння канкрэтнай тэмы.

6. Чаканыя вынікі вывучэння зместу вучэбнага прадмета «Чалавек і свет»:

6.1. асобасныя:

разумее значнасць адукацыі для асобнага развіцця;

усведамляе значнасць беражлівых адносін да прыроды Зямлі;

6.2. метапрадметныя:

дэманструе ўстойлівую цікавасць да вучэбных дзеянняў (рэгулятыўных, вучэбна-пазнавальных, камунікатыўных, кааператыўных);

умее: разважаць i працаваць з iнфармацыяй, вылучаць у ёй галоўнае; адрознiваць iнфармацыю, атрыманую з розных крынiц, i выкарыстоўваць яе; адрознiваць iстотныя прыметы працэсаў i з'яў ад неiстотных;

праяўляе iнтарэс да новых форм вучэбнай дзейнасцi (практычнай, даследчай, праектнай, iншых форм);

6.3. прадметныя:

валодае прадметнымi ведамі, уменнямі, навыкамі, спосабамi дзейнасцi, неабходнымi пры вывучэннi iншых прадметаў;

валодае ведамі пра Сусвет, кампаненты прыроды – горныя пароды, паветра, ваду i жывыя арганiзмы; абалонкi Зямлi i iх узаемасувязi; асаблiвасцi развiцця прыродных працэсаў i з'яў; падарожжы ў старажытнасцi i Сярэдневякоўi; эпоху Вялiкiх геаграфiчных адкрыццяў; сучасныя даследаваннi Зямлi; уменнямі, навыкамі i спосабамi дзейнасцi;

умее выбiраць мэтавыя i сэнсавыя ўстаноўкi для сваiх дзеянняў i ўчынкаў, прымаць рашэннi; здольны бачыць i разумець навакольны свет, усведамляць сваю ролю;

валодае практычнымi прыёмамі працы з картаграфiчнымi крынiцамі iнфармацыi – картай: асэнсаванне зместу карты (картасхемы), прасторавае ўяўленне тэрыторыi;

здольны да камунiкатыўнай дзейнасцi: умее весцi назiраннi, перадаваць вынiкi праведзенай работы рознымi спосабамi, выкарыстоўваць мiжасобныя формы ўзаемадзеянняў i зносiн у працэсе навучання.

ГЛАВА 2 ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА. АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

УВОДЗІНЫ

Свет вакол нас (3 гадзіны)

Прырода Зямлi i чалавек. Целы i рэчывы. Кампаненты прыроды (горныя пароды, паветра, вада, жывыя арганiзмы) i абалонкi Зямлi (цвёрдая, паветраная, водная i абалонка жыцця). З'явы прыроды. Значэнне ведаў пра прыроду Зямлi.

Навуцi аб прыродзе: астраномiя, фiзiка, хiмiя, геалогiя, бiялогiя, геаграфiя, экалогiя. Што вывучае кожная з прыродазнаўчых навук. Значэнне прыродазнаўчых навук у жыццi людзей.

Спосабы пазнання прыроды: назiранне, апiсанне, вымярэнне, эксперымент. Прыборы i iнструменты для вымярэння. Павелiчальныя прыборы i iнструменты. Сучасныя прыборы.

Назiранне

1. Назiранне за з'явамі прыроды.
2. Назiранне за зменамі надвор'я.
3. Феналагiчныя назiраннi.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Умець:

вызначаць натуральныя i штучныя целы прыроды; вылучаць кампаненты прыроды i абалонкi Зямлi; прыводзiць прыклады з'яў прыроды сваёй мясцовасцi; характарызаваць прыродазнаўчыя навукi; прыводзiць некалькi прыкладаў аб неабходнасцi ведання прыродазнаўчых навук у самых простых жыццёвых сiтуацыях; адрознiваць прыборы i iнструменты па прызначэннi; весцi назiраннi за прыроднымi аб'ектамі i з'явамі.

ЗЯМЛЯ I СУСВЕТ (8 гадзiн)

Тэма 1. Сусвет. Сонечная сiстэма i нябесныя целы (4 гадзіны)

Сусвет. Галактыкi. Наша Галактыка – Млечны Шлях.

Зорнае неба. Зоркi. Адрозненнi зорак. Сонца – найблiжэйшая да Зямлi зорка. Сузор'i.

Сонечная сістэма і яе будова. Планеты Сонечнай сістэмы. Групы планет. Памеры, скорасць руху, тэмпература планет.

Малыя целы Сонечнай сістэмы. Астэроіды, іх формы і памеры. Камета і яе будова. Метэорныя целы і метэарыты.

Тэма 2. Планета Зямля (4 гадзіны)

Утварэнне Сонечнай сістэмы. Фарміраванне Зямлі. Форма і памеры Зямлі: сярэдні радыус Зямлі, даўжыня экватара. Унутраная будова Зямлі: ядро, мантыя, зямная кара.

Кручэнне Зямлі вакол восі. Вынікі кручэння Зямлі і звязаныя з імі змены ў прыродзе. Тропікі і палярныя кругі.

Рух Зямлі вакол Сонца. Вынікі руху Зямлі і звязаныя з імі змены ў прыродзе. Дні раўнадзенства, дні сонцастаяння. Паясы асвечанасці Зямлі.

Месяц – спадарожнік Зямлі. Фізічныя ўласцівасці Месяца. Бачны рух Месяца, яго асноўныя фазы: маладзік, першая чвэрць, поўня, апошняя чвэрць. Месячныя і сонечныя зацьменні. Уплыў Месяца на зямныя працэсы (прылівы і адлівы). Вывучэнне Месяца.

Назіранне

4. Знаходжанне зорак і сузор'яў на карце атласа і небасхіле.

5. Назіранне за змяненнем становішча Сонца на небе: усход і захад, бачны шлях руху Сонца па небасхіле.

6. Вызначэнне фаз Месяца.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Ведаць:

азначэнні асноўных паняццяў: Сонца, Сонечная сістэма, Зямля, Месяц.

Умець:

адрозніваць галактыкі па іх фатаграфіях у атласе;

назіраць на небасхіле зоркі і сузор'і ў яснае вячэрняе надвор'е; знаходзіць на карце зорнага неба ў атласе Палярную зорку, сузор'і Вялікая Мядзведзіца і Малая Мядзведзіца; вызначаць стораны гарызонту па Палярнай зорцы;

пералічваць планеты Сонечнай сістэмы па меры іх аддалення ад Сонца; адрозніваць планеты зямной групы ад планет-гігантаў;

вылучаць асаблівасці малых цел Сонечнай сістэмы – астэроідаў і камет; адрозніваць паняцці «метэор» і «метэарыт»;

знаходзіць на глобусе і падпісваць на контурнай карце полюсы Зямлі, экватар, Паўночны тропік і Паўднёвы тропік, Паўночны палярны круг і Паўднёвы палярны круг; падпісваць на контурнай карце паясы асвечанасці; адрозніваць асноўныя фазы Месяца; адрозніваць Месяц, які «расце», ад Месяца, які «старэе».

ЯК ЛЮДЗІ АДКРЫВАЛІ ЗЯМЛЮ (5 гадзін)

Тэма 3. Уяўленні пра аблічча Зямлі (2 гадзіны)

Аблічча Зямлі. Суша Зямлі: мацерыкі, астравы. Архіпелагі, паўастравы, перашыйкі. Часткі свету. Водная паверхня Зямлі: Сусветны акіян.

Уяўленне людзей у старажытнасці пра форму Зямлі. Меркаванні і доказы шарападобнасці Зямлі (Піфагор, Арыстоцель, Анаксімандр, Эратасфен, Пталямей).

Тэма 4. Падарожжы і адкрыцці (3 гадзіны)

Падарожжы і навуковыя адкрыцці ў старажытнасці. Першыя геаграфічныя адкрыцці. Падарожжы ў Сярэднявекі: Марка Пола, Афанасій Нікіцін.

Эпоха Вялікіх геаграфічных адкрыццяў: Хрыстафор Калумб, Васка да Гама, Фернан Магелан, Вілем Янсзан. Адкрыццё і даследаванні мацерыкоў: Джэймс Кук, Фадзей Белінсгаўзен і Міхаіл Лазарэў.

Вытокі сучасных геаграфічных даследаванняў. Заваяванне полюсаў: Роберт Піры, Руаль Амундсен. Вывучэнне Сусветнага акіяна: Тур Хеердал, Жак Пікар, Жак-Іў Кусто. Вывучэнне Зямлі з космасу (Юрый Гагарын). Даследаванне Антарктыды.

Практычная работа

1. Нанясенне на контурную карту геаграфічных аб'ектаў, якія фарміруюць аблічча Зямлі, і вызначэнне іх адрозненняў.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Умець:

знаходзіць на фізічнай карце паўшар'яў і паказваць мацерыкі, часткі свету і акіяны, найбуйнейшыя астравы, архіпелагі; вызначаць па карце становішча прыродных аб'ектаў адносна старон гарызонту; вызначаць адрозненні геаграфічных аб'ектаў па размяшчэнні, памерах і іншых прыметах;

паказваць на карце маршруты падарожнікаў і першаадкрывальнікаў; абазначаць на контурнай карце маршруты падарожнікаў і першаадкрывальнікаў; дзяліцца ўражаннямі аб сваіх падарожжах.

ПРЫРОДА ЗЯМЛІ (16 гадзін)

Тэма 5. Цвёрдая абалонка Зямлі (3 гадзіны)

Зямная кара і нетры Зямлі. Мінералы, горныя пароды, іх уласцівасці, састаў і прымяненне.

Карысныя выкапні. Радовішча. Віды карысных выкапняў: гаручыя, металічныя (рудныя) і неметалічныя (нярудныя). Карысныя выкапні Беларусі: калійныя і каменная солі, торф, нафта, будаўнічы камень.

Выкарыстанне цвёрдай абалонкі Зямлі чалавекам. Змяненне чалавекам зямной паверхні і яе аднаўленне.

Тэма 6. Паветраная абалонка Зямлі (4 гадзіны)

Паветраная абалонка Зямлі. Уласцівасці паветра: бясколернае, празрыстае, не мае пастаяннага аб'ёму і ўласнай формы, мае вагу; сціскаецца, пры награванні пашыраецца, а пры ахаладжэнні сціскаецца; дрэнна праводзіць цяпло; цёплае паветра паднімаецца ўверх.

Тэмпература паветра. Награванне паветра. Змяненне тэмпературы паветра на працягу сутак і на працягу года. Вымерванне тэмпературы паветра.

Перамяшчэнне паветра. Вецер. Прычыны ўтварэння ветру. Характарыстыкі ветру: напрамак, сіла і хуткасць. Значэнне ветру ў прыродзе і для жывых арганізмаў.

Забруджванне паветра. Крыніцы забруджвання паветра: прыродныя і штучныя. Кіслотны дождж. Захаванне чысціні паветра.

Тэма 7. Водная абалонка Зямлі (5 гадзін)

Вада на Зямлі. Уласцівасці вады: не мае пастаяннай формы, захоўвае свой аб'ём; цеплае расшырэнне вады. Вада – растваральнік.

Сусветны акіян. Акіяны, моры, залівы і пралівы. Уласцівасці вод Сусветнага акіяна. Кругаварот вады ў прыродзе.

Воды сушы. Рака: выток, вусце, рэчышча. Азёры, вадасховішчы, сажалкі і каналы. Балоты. Леднікі. Падземныя воды.

Аблокі. Тыпы аблокаў: перыстыя, кучавыя, слаістыя. Воблачнасць. Ападкі і іх утварэнне. Віды ападкаў: цвёрдыя, вадкія, па працягласці: заложныя, ліўневыя, імжыстыя.

Чаму на Зямлі не хапае прэснай вады. Расход прэснай вады на бытавыя патрэбы. Ахова вод.

Тэма 8. Жывая абалонка Зямлі (4 гадзіны)

Жыццё на Зямлі. Разнастайнасць жывых арганізмаў. Умовы жыцця. Асноўныя асяроддзі пражывання: наземна-паветранае, воднае, глебавае.

Глеба. Састаў і ўласцівасці глебы. Утварэнне глебы. Глебаўтваральная парода. Урадлівасць глеб. Гумус. Разнастайнасць глеб.

Уплыў чалавека на прыроду Зямлі. Прычыны змены прыроды. Выкарыстанне чалавекам жывых арганізмаў. Ахова прыроды Зямлі.

Назіранне

7. Назіранне за змяненнем тэмпературы паветра на працягу дня.
8. Назіранне за ветрам на працягу дня.
9. Назіранне за аблокамі і ападкамі.
10. Назіранне за вынікамі ўплыву чалавека на водныя аб'екты (раку, возера, сажалку) сваёй мясцовасці.
11. Назіранне за зменамі ў прыродзе сваёй мясцовасці пад уздзеяннем чалавека.

Практычная работа

2. Вызначэнне адрозненняў горных парод на прыкладзе мелу, пяску, граніту і солі.
3. Вызначэнне ўласцівасцей вады.
4. Вызначэнне па карце найбуйнейшых рэк і азёр Беларусі, нанясенне іх на контурную карту.
5. Вызначэнне саставу глебы.

Экскурсія

Назіранне за прыродным (прыродна-антрапагенным) аб'ектам сваёй мясцовасці.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Ведаць:

асноўныя паняцці: карысны выкапень, паветра, вада, умовы жыцця, глеба.

Умець:

параўноўваць таўшчыню зямной кары пад мацерыкамі і акіянамі па малюнку ў атласе; тлумачыць адрозненні горных парод;

прыводзіць прыклады выкарыстання чалавекам горных парод і мінералаў сваёй мясцовасці; выкарыстання карысных выкапняў у штодзённым жыцці; знаходзіць і паказваць на карце радовішчы каменнай і калійных солей, торфу, нафты, будаўнічага каменю; найбуйнейшыя моры, залівы, пралівы, найглыбейшае возера; найбуйнейшыя рэкі і азёры Беларусі; вызначаць па карце карысныя выкапні, якія здабываюць на тэрыторыі пэўнага раёна, вобласці; вызначаць напрамак і сілу ветра па мясцовых прыметах; выток і вусце ракі па карце і на мясцовасці; левы і правы бераг ракі на мясцовасці; эксперыментальным шляхам састаў глебы; называць асноўныя ўласцівасці глебы; праводзіць эксперыменты, якія даказваюць уласцівасці паветра і вады; вымераць тэмпературу паветра; падпісваць геаграфічныя аб'екты на контурнай карце; адрозніваць аблокі па вонкавым выглядзе, тыпы і віды ападкаў; візуальна ацэньваць воблачнасць.